

Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Навчально-науковий інститут новітніх освітніх технологій
Кафедра психології та соціальної роботи

ГАЛИЧ Олег Ярославович

**Роль соціального працівника у підтримці дітей-сиріт та дітей,
позбавлених батьківського піклування / The role of a social worker
in supporting orphans and children deprived of parental care**

спеціальність: 231 – Соціальна робота
освітньо-наукова програма – Соціальна робота
Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи СРз-41
О. Я. Галич

_____ *підпис*

Науковий керівник:
к.е.н., доцент, С. М. Миколіук

_____ *підпис*

Кваліфікаційну роботу

допущено до захисту

«__» _____ 2024 р.

Завідувач кафедри

_____ **А. Н. Гіряк**

підпис

АНОТАЦІЯ

Галич Олег Ярославович. Роль соціального працівника у підтримці дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра за спеціальністю 231 «Соціальна робота», освітньо-професійна програма «Соціальна робота». – Західноукраїнський національний університет. Навчально-науковий інститут новітніх освітніх технологій. Тернопіль. 2025.

У роботі здійснено удетальнений порівняльний аналіз вітчизняного та міжнародного досвіду соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Зреалізовано емпіричне дослідження ролі соціального працівника у підтримці цих категорій населення, на основі якого, розроблено й обґрунтовано систему рекомендацій для соціальних працівників з метою вдосконалення їх особистісного та професійного розвитку задля підвищення ефективності соціальних послуг.

Ключові слова: соціальні послуги, соціальний працівник, діти-сироти, діти позбавлені батьківського піклування, благополуччя, підтримка, емпатія, особистісне зростання.

ANNOTATION

Halych Oleh Yaroslavovych. The role of a social worker in supporting orphans and children deprived of parental care. - Manuscript.

Research for obtaining a bachelor's degree in specialty 231 "Social Work", educational and professional program "Social Work." - Western Ukrainian National University. Educational and Research Institute of New Educational Technologies. Ternopil. 2025.

The paper provides a detailed comparative analysis of domestic and international experience of social work with orphans and children deprived of parental care. An empirical study of the role of a social worker in supporting these categories of population was carried out, on the basis of which a system of recommendations for social workers was developed and substantiated in order to improve their personal and professional development in order to increase the effectiveness of social services.

Keywords: social services, social worker, orphans, children deprived of parental care, well-being, support, empathy, personal growth.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ	8
1.1. Аналіз міжнародного та вітчизняного досвіду соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування.	8
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА У ПІДТРИМЦІ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ	14
2.1. Методологія та організація емпіричного дослідження	14
2.2. Результати емпіричного дослідження.....	20
РОЗДІЛ 3. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ-СИРІТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ.....	33
3.1. Система практичних рекомендацій для соціальних працівників.	33
ВИСНОВКИ.....	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	41

ВСТУП

У сучасних умовах соціально-економічних та демографічних трансформацій питання захисту найуразливіших верств населення набуває особливої актуальності. Чільне місце у системі соціальної допомоги займають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які часто опиняються на периферії суспільної уваги. В цих умовах роль соціального працівника набуває визначного значення, адже саме від його професійних якостей, рівня емпатії та вміння встановлювати контакт із дітьми залежить якість надання допомоги, спрямованої на їх соціальну адаптацію та психологічне відновлення.

Актуальність досліджуваної теми пов'язана зі зростанням кількості дітей, які через різноманітні життєві обставини позбавлені можливості жити у сімейному колі. Соціальні кризи, війни, міграційні процеси, а також проблеми в сімейних стосунках спричиняють збільшення числа осіб, які потребують комплексної соціальної підтримки. Наявність спеціально розроблених програм соціальної роботи спрямованих на підтримку цієї категорії дітей свідчить про визнання проблеми державою та суспільством. Проте, попри розробку численних заходів, практична реалізація принципів соціальної підтримки часто стикається з низкою труднощів. Серед них – нестача ресурсів, недостатня кваліфікація кадрів, а також відсутність інтегрованого підходу до вирішення соціальних, психологічних та освітніх проблем дітей. Саме тому дослідження ролі соціального працівника у вирішенні цієї проблеми є вкрай важливим, оскільки воно дозволяє виявити як позитивні, так і негативні аспекти поточної практики, а також розробити рекомендації щодо вдосконалення системи соціального захисту.

Об'єкт дослідження– система соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Предмет дослідження – роль соціального працівника у підтримці дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Мета дослідження– обґрунтування системи практичних рекомендацій щодо підвищення якості надання соціальних послуг для соціальних

працівників, які взаємодіють із дітьми-сиротами та дітьми, позбавленим батьківського піклування.

Для досягнення метинами поставлено низку завдань, серед яких: аналіз міжнародного та вітчизняного досвіду соціальної роботи з дітьми, визначення основних проблем у системі соціальної підтримки, дослідження особистісних характеристик соціальних працівників та їх впливу на якість надання послуг, а також розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення процесів соціальної підтримки.

Аналіз чинних підходів до організації соціальної роботи з дітьми-сиротами є одним із ключових аспектів дослідження. Сучасна наука пропонує різні моделі роботи, які включають як централізовані, так і децентралізовані форми взаємодії з дітьми. Вивчення іноземного досвіду дозволяє виявити ефективні практики, що сприяють успішній соціальній адаптації дітей, а також визначити можливості їх адаптації до умов вітчизняної реальності. Водночас дослідження вітчизняних програм соціальної підтримки виявляє низку специфічних особливостей, зумовлених історичними, соціокультурними та економічними чинниками. Порівняльний аналіз дозволяє окреслити як сильні, так і слабкі сторони наявних підходів, що є необхідною передумовою для розробки рекомендацій щодо вдосконалення роботи соціальних служб.

Особливу увагу у дослідженні приділено ролі соціального працівника як визначальному складнику системи підтримки. Професійна діяльність соціального працівника базується на комплексі знань, вмінь та особистісних якостей, серед яких емпатія, комунікабельність та здатність до психологічної підтримки є визначальними для успішної роботи з дітьми, що пережили травматичні події. Наукові дослідження свідчать, що саме особистісний підхід до кожного дитини, уміння розпізнати її індивідуальні потреби та врахувати їх при плануванні заходів підтримки є основою ефективної соціальної роботи. У цьому контексті роль соціального працівника виходить далеко за рамки простого надання допомоги – вона включає формування умов для комплексного

розвитку особистості дитини, що сприяє її соціальній адаптації та інтеграції у суспільство.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на комплексному підході, що включає як кількісні, так і якісні методи збору та аналізу даних. Для досягнення поставлених завдань було використано опитування, інтерв'ю та аналіз документації, що уможливило поліаспектне усвідомлення проблематики. Використання статистичних методів обробки даних сприяло виявленню ключових залежностей між індивідуальними рисами-якостями соціальних працівників та рівнем задоволення дітей отриманими послугами. Таким чином, застосування комбінованих підходів дозволяють забезпечити високу валідність та надійність отриманих результатів, що є важливим фактором для розробки практичних рекомендацій.

Соціально-психологічна характеристика роботи соціального працівника є одним із визначальних чинників ефективності соціальної підтримки. Саме тому в дослідженні аналізуються особистісні риси-якості соціальних працівників, їх професійна етика, рівень комунікативних навичок та здатність до емоційної підтримки дітей. Отримані дані дозволяють сформулювати уявлення про вплив особистісних характеристик спеціаліста на загальний рівень соціальної адаптації дитини та її задоволення отриманою допомогою. Результати цього аналізу мають не лише наукове, але й практичне значення, оскільки дозволяють розробити програми підвищення кваліфікації соціальних працівників та сприяти їх професійному розвитку.

Практична значущість дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів для удосконалення системи соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Розроблені на основі аналізу даних рекомендації можуть стати основою для впровадження нових методичних підходів у роботі соціальних служб, що сприятиме підвищенню якості надання послуг та формуванню сприятливих умов для соціальної адаптації дітей. Крім того, результати дослідження можуть бути використані як основа для подальших наукових розробок у сфері соціальної роботи, що

дозволить розширити теоретичну базу та розробити більш ефективні моделі взаємодії з дітьми у кризових ситуаціях.

Структура кваліфікаційної роботи включає три основні розділи, кожен з яких відображає окремий аспект проблематики. Перший розділ присвячено теоретичним та методологічним засадам соціальної підтримки дітей-сиріт, на цьому етапі дослідження проведено аналіз міжнародного і вітчизняного досвіду. Другий розділ містить емпіричне дослідження, що базується на застосуванні комплексного підходу до аналізу діяльності соціальних працівників та визначення їх впливу на соціальну адаптацію дітей. Третій розділ формує систему практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення взаємодії соціальних служб із дітьми, позбавленими батьківського піклування, із врахуванням як соціальних, так і особистісних аспектів роботи спеціаліста.

Таким чином, проведене дослідження має на меті не лише розкрити сутність ролі соціального працівника у процесі підтримки дітей-сиріт, але й сприяти розробці практичних заходів, що дозволять підвищити ефективність соціальних програм. Отримані результати дозволять сформулювати більш цілісне уявлення про проблематику соціального захисту дітей, позбавлених належного сімейного оточення, та сприятимуть впровадженню інноваційних підходів у діяльність соціальних служб.

Підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що роль соціального працівника є визначальною для забезпечення стабільності та соціальної адаптації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Відтак, актуальність дослідження обумовлена необхідністю розв'язання проблеми комплексної соціальної підтримки цієї категорії дітей, щосприяє покращенню якості їхнього життя та інтеграції у суспільство. Отримані результати можуть стати основою для подальших досліджень та практичних змін у сфері соціальної роботи, спрямованих на створення сприятливих умов для всебічного розвитку дитини.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

1.1. Аналіз міжнародного та вітчизняного досвіду соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування.

Аналіз міжнародного та вітчизняного досвіду соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, є важливим елементом формування ефективної системи захисту прав і свобод дітей. Згідно з даними ЮНІСЕФ, у світі щороку збільшується кількість дітей, які втрачають батьківську опіку або залишаються без належного догляду через різноманітні соціальні, економічні та політичні чинники [36]. Ця проблема є комплексною і вимагає багаторівневого підходу, що поєднує правові, соціальні та психологічні аспекти, а також враховує культурні особливості різних країн. У цьому контексті досвід міжнародних організацій та розвинених країн світу може стати важливим орієнтиром для вдосконалення вітчизняної системи соціальної роботи.

Серед універсальних документів, які закладають правовий фундамент захисту дітей, слід виділити Конвенцію ООН про права дитини [32]. Вона визначає базові права дитини, включно з правом на належний рівень життя, медичну опіку та освіту. Документ передбачає, що уряди країн-учасниць повинні впроваджувати відповідні законодавчі, адміністративні та освітні заходи, спрямовані на формування сприятливого середовища для кожної дитини, особливо для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У цьому питанні важливою залишається діяльність міжнародних організацій, таких як ЮНІСЕФ і ЮНОПС, що надають технічну підтримку, фінансування і практичні рекомендації у сфері соціальної роботи та розвитку інфраструктури для дітей [36].

Аналізуючи міжнародний досвід, варто звернути увагу на кілька моделей організації соціальної роботи з дітьми, котрі залишилися без батьківської опіки. Першою є англо-американська система, яка зробила акцент на створенні умов для сімейного влаштування дітей шляхом розвитку інституту прийомних сімей та усиновлення. У багатьох штатах США, наприклад, існують програми, спрямовані на те, щоб знайти для дитини не просто будь-який прихисток, а сім'ю, та найближчих людей, які мали б подібні культурні та соціальні характеристики. Також американська модель передбачає активний розвиток системи тренінгів для майбутніх прийомних батьків, що дозволяє забезпечити їм відповідну підготовку для виховання дитини, яка пройшла травматичний досвід розлуки з біологічними батьками [39]. Такий підхід спрямований на створення найкращих можливих умов для реінтеграції дитини у суспільство.

Європейська модель, яка тяжіє до деінституціоналізації та сімейного виховання, становить особливий інтерес для нашого дослідження в контексті євроінтеграційного процесу України. У Швеції, Данії та Нідерландах значна увага приділяється ранньому втручанням в кризові сім'ї, а також активній роботі соціальних служб із запобіганням потраплянню дитини в інтернатні заклади [37]. До прикладу, у Швеції розвинена система «фостерної» опіки, яка передбачає тимчасове або довгострокове влаштування дитини в сім'ю з регулярним моніторингом з боку соціальних працівників та психологів. Така модель дає можливість мінімізувати негативний вплив інституційного середовища на психоемоційний розвиток дитини. Водночас європейські держави активно розвивають програму підтримувального супроводу для випускників інтернатів, допомагаючи їм із працевлаштуванням, вирішенням житлових проблем, отриманням освіти та соціальної адаптації[11 с.14].

Третьою важливою для аналізу моделлю вважаємо азійську, зокрема досвід Південної Кореї та Японії, де існують державні та недержавні програми наставництва для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківської опіки. У Японії реалізуються соціальні ініціативи, які заохочують волонтерські організації та громадські об'єднання допомагати дітям у здобутті додаткової

освіти, налагодженні контактів зі світом праці, а також забезпечувати психологічну підтримку [38]. Велику роль відіграють місцеві громади: завдяки децентралізованому підходу саме вони організовують додаткові гуртки, тренінги та освітні проєкти для дітей із соціально уразливих категорій.

Узагальнення міжнародного досвіду свідчить про те, що при розробці ефективних заходів підтримки дітей, позбавлених батьківського піклування, вирішальними є такі компоненти: розвиток сімейних форм виховання, залучення громадськості та волонтерських організацій, створення розгалуженої системи наставництва і супроводу, а також формування якісного механізму соціальної адаптації випускників інтернатних закладів. Водночас у більшості розвинутих країн світу поступово відбувається відхід від інтернатної системи через усвідомлення її негативного впливу на психологічний стан дитини. Загальною тенденцією є прагнення зменшити кількість дітей в інституційних закладах та запровадити механізми, що сприяють проживанню дитини в сімейному оточенні або в умовах, максимально до нього наближених[5].

Розглядаючи вітчизняний досвід, зазначимо, що в Україні питання соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, регулюється низкою законодавчих актів, зокрема Законом України «Про охорону дитинства»[33] та іншими нормативно-правовими документами. Істотну роль відіграють державні і регіональні програми, що спрямовані на зменшення кількості дітей в інтернатних закладах, розвиток інституцій прийомних сімей і вдосконалення дитячих будинків сімейного типу. За офіційною статистикою Міністерства соціальної політики України, кількість дітей, що потребують альтернативних форм виховання, коливається залежно від регіону, проте загальна тенденція залишається стабільно високою [35].

Упродовж останніх років в Україні також спостерігається поступовий перехід до процесу деінституціоналізації, що відображається в національній Стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей, яка передбачає зменшення кількості вихованців інтернатних закладів, розвиток широкого спектра послуг для сімей із дітьми у кризових ситуаціях, а також

покращення якості соціального супроводу. Тим не менше, цей процес не можна назвати швидким або безпроблемним. Однією з основних перешкод виступає нестача кваліфікованих кадрів у соціальній сфері, а також недостатній рівень фінансового забезпечення органів, які опікуються дітьми-сиротами[22 с.31].

Попри відносно розгалужену систему правових механізмів, вітчизняна практика соціальної роботи доволі часто обмежується формальним підходом до дітей, що опинилися в складних життєвих обставинах. У багатьох регіонах існує нестача спеціалістів, які б могли здійснювати систематичний соціально-педагогічний супровід дитини та проводити ефективну роботу з її найближчим оточенням. Однією з вагомих проблем є й недостатня взаємодія між державними та недержавними структурами, громадськими організаціями, які мають досвід успішної реалізації проектів підтримки та виховання дітей-сиріт. Попри це, існують і позитивні приклади, коли громадські об'єднання співпрацюють з місцевими органами влади, створюють кризові центри, притулки, впроваджують програми наставництва та супроводу випускників інтернатів.

Таблиця 1.1

Основні риси міжнародного досвіду та вітчизняних підходів у сфері соціальної роботи з дітьми-сиротами

Критерій	Міжнародний досвід	Вітчизняний досвід
Нормативно-правова база	Орієнтація на Конвенцію ООН про права дитини, розвиток національних законодавчих актів	Законодавча база (Закон України «Про охорону дитинства» та ін.), стратегічні програми деінституціоналізації
Форми влаштування дитини	Акцент на прийомні сім'ї, фостерну опіку, усиновлення, наставництво	Розвиток прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, проте інтернати досі залишаються поширеною формою
Роль громадських організацій	Висока залученість НУО та волонтерів до підтримки дітей	Нерівномірна активність, бракує інтеграції дій державних і недержавних структур
Підтримка після виходу з	Комплексні програми адаптації,	Часткова підтримка через державні чи регіональні

інтернату	профорієнтаційна, фінансова, психологічна допомога	програми, проте бракує системності
Тенденції	Зменшення числа інтернатів, акцент на сімейній формі виховання	Повільна деінституціоналізація, триває реформування системи

Крім зазначених проблем, відзначимо ще один аспект, який потребує детального вивчення, а саме механізми вдосконалення підготовки фахівців у сфері соціальної роботи. Більшість із наявних програм підготовки соціальних працівників не сповна враховують можливі виклики у майбутній професійній діяльності здобувачів. Зарубіжні програми, особливо у США та країнах Західної Європи, передбачають набагато більше годин практичної діяльності в реальних умовах (з притулками, центрами догляду, фостерними сім'ями), а також широкий спектр спеціалізованих тренінгів, присвячених роботі з дітьми, які пережили складні психологічні травми [40]. Унаслідок цього західні спеціалісти здебільшого краще підготовлені до емоційно складної роботи з дітьми-сиротами, а також володіють сучасними методиками психосоціальної реабілітації.

Ще одним фактором, що впливає на ефективність соціальної роботи з дітьми-сиротами, є рівень міжвідомчої взаємодії. У міжнародній практиці широко застосовуються механізми тісної координації між органами освіти, охорони здоров'я, поліцією, соціальними службами та громадськими організаціями. Це дає змогу швидко реагувати на кризові ситуації, забезпечувати комплексний супровід дитини і гарантувати їй безпеку та медичний догляд. В Україні ж, попри законодавче підґрунтя, рівень координації часто залишається недостатнім. Нерідко різні відомства дублюють одні й ті самі функції або не мають чіткого розподілу відповідальності [13с.54].

Порівнюючи міжнародний і вітчизняний досвід, можна виділити низку рекомендацій. По-перше, важливо впроваджувати системне навчання та підвищення кваліфікації соціальних працівників, орієнтоване не лише на теоретичні аспекти, а й на практичну роботу з дітьми, які перебували у

складних життєвих обставинах. По-друге, варто розширювати спектр послуг для сімей, які опинилися в кризових ситуаціях, аби вчасно виявляти ризики і запобігати розлученню дітей із батьками. По-третє, потрібно удосконалювати механізми постінтернатної підтримки, щоб запобігти соціальній ізоляції та подальшій маргіналізації випускників інтернатів.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА У ПІДТРИМЦІ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

2.1. Методологія та організація емпіричного дослідження

Методологія та організація емпіричного дослідження, спрямованого на з'ясування ролі соціального працівника у підтримці дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, потребує чіткого окреслення логіки, інструментарію та умов проведення. З огляду на це, було визначено комплекс підходів, які дають змогу поєднати якісний і кількісний аналіз, а також забезпечити всебічне охоплення суб'єктивних та об'єктивних чинників. У даному дослідженні здійснювався збір даних від двох груп респондентів: першу становили діти, які виховуються в різних умовах (дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї та інтернатні заклади), а другу – соціальні працівники, що безпосередньо надають послуги цій категорії населення. Усього в дослідженні взяли участь 80 осіб, з них 50 дітей та 30 соціальних працівників. Такий вибір було зумовлено бажанням отримати порівнянні й достатньо репрезентативні дані для аналізу взаємозв'язку між задоволеністю дітей отриманими послугами та особистісними характеристиками фахівців.

Емпірична частина дослідження складалася з двох послідовних етапів. На першому етапі проводилася організаційна підготовка, яка передбачала встановлення контактів із закладами, що опікуються дітьми зазначеної категорії, а також розроблення та узгодження інструментарію. З метою дотримання етичних стандартів кожен учасник отримував інформацію про мету дослідження, умови конфіденційності та можливість припинити участь у будь-який момент без негативних наслідків. На другому етапі, коли було сформовано вибірку, здійснювався безпосередній збір інформації. Анкетування дітей і тестування соціальних працівників проводилися індивідуально або у невеликих групах, проте у всіх випадках дослідник або уповноважений ним спеціаліст

знаходився поряд, аби відповісти на можливі запитання щодо формулювань або порядку заповнення опитувальних листів.

Для з'ясування рівня задоволеності дітей отриманими послугами застосовувалася спеціально розроблена анкета, що містила три тематичні блоки. Перший блок мав на меті зібрати загальні відомості про респондента: стать, вік, тривалість перебування у відповідному закладі чи прийомній сім'ї, а також певні соціально-демографічні характеристики, важливі для інтерпретації результатів. Другий блок був присвячений оцінці якості отриманих послуг з погляду суб'єктивного задоволення: у цьому блоці передбачалися шкали для визначення рівня довіри до соціального працівника, відчуття реальної користі від консультацій та заходів, а також сприйняття психологічного клімату під час зустрічей. Третій блок містив відкриті питання про те, як діти бачать можливості вдосконалення соціальної підтримки. Така структура дає змогу не лише фіксувати кількісні показники, а й збирати додаткові якісні дані, що були важливими для ґрунтовного аналізу. Анкета заповнювалася анонімно, респонденти могли не залишати жодних персональних даних, окрім тих, які дозволили б здійснити коректне групування (наприклад, належність до інтернатного закладу чи сімейної форми виховання).

Наступним елементом дослідження було визначення рівня емпатії соціальних працівників. Оскільки діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, часто переживають гострі емоційні та психологічні травми, важливим фактором ефективного надання послуг виступає здатність соціального працівника розуміти внутрішній стан дитини та коректно реагувати на нього. Для оцінки цього показника було використано модифікований опитувальник Interpersonal Reactivity Index (IRI) (Індекс міжособистісної реактивності (IRI)), розроблений М. Девісом і відомий у психологічній літературі як багатовимірна шкала емпатії. Цей інструмент дає змогу розділити емпатію на кілька компонентів: когнітивний, що полягає у здатності уявити себе в ситуації іншої людини, та афективний, пов'язаний із безпосереднім співпереживанням емоційного стану. Соціальні працівники заповнювали

спеціальну форму, яка включала твердження, що відображають різні аспекти емпатії. Кожне твердження потрібно було оцінити за п'ятибальною шкалою від «цілком не згоден» до «цілком згоден». Для полегшення підрахунку та врахування можливих соціально бажаних відповідей було передбачено контрольні пункти, сформульовані таким чином, щоб виявити нещирість чи непослідовність. Обчислення підсумкових даних проводилося за чотирма субшкалами, що дозволило отримати детальніший профіль емпатичних здібностей кожного респондента та порівняти ці показники з іншими факторами.

Третім виміром дослідження виступала оцінка особистісних характеристик соціальних працівників, пов'язаних із професійною орієнтацією на роботу з людьми. Для цього було використано адаптовану версію методики Б. Басса, покликану виявити основні тенденції у спілкуванні та ставленні до соціальних ситуацій. Цей опитувальник розглядає кілька ключових аспектів, серед яких можна виділити орієнтацію на допомогу, рівень розвиненості комунікативних навичок і схильність до домінування. Пропонована методика передбачає процедурну чіткість, а саме: респонденти читали серію тверджень про ставлення до виконання професійних обов'язків і спосіб взаємодії з колегами та клієнтами, після чого оцінювали ступінь своєї згоди або незгоди. Високі показники орієнтації на допомогу та високі комунікативні здібності вважалися позитивними предикторами здатності швидко налагоджувати контакт із дітьми, які мають складну долю, натомість, надмірно високий рівень потреби у контролі міг свідчити про ризик авторитаризму, що потенційно шкодить відкритому й довірливому спілкуванню з дитиною.

Застосування кожної методики відповідало визначеній дослідницькій логіці. Анкета для дітей спрямовувалася на суб'єктивну оцінку якості послуг і стосунків із соціальним працівником. Опитувальник емпатії дозволяв з'ясувати, наскільки соціальний працівник здатен усвідомлювати емоційні потреби дитини. Методика особистісної орієнтації Б. Басса допомагала проаналізувати, чи є соціальний працівник дійсно мотивованим на допомогу іншим і в який

спосіб він будує міжособистісну взаємодію. Такий комплекс заходів створював єдину методологічну картину, де результати можна було зіставити та виявити закономірності, що існують між особливостями професійної діяльності, особистісними характеристиками соціальних працівників і задоволеністю дітей отриманою підтримкою.

Таблиця 2.1

Призначення та сфери застосування кожного інструменту:

Методика	Основна мета	Ключові показники	Цільова група респондентів
Анкета для дітей про якість отриманих послуг	Визначити суб'єктивну задоволеність дітей послугами та виявити пропозиції щодо покращення	Рівень довіри, ефективність консультацій, психологічний комфорт, можливі шляхи покращення	Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування
Опитувальник емпатії (IRI) Девіса (Індекс міжособистісної реактивності)	Оцінити здатність працівників до співпереживання та когнітивного розуміння емоційного стану дитини	Когнітивні та афективні компоненти емпатії, рівень особистої тривожності у кризових ситуаціях	Соціальні працівники
Методика особистісної орієнтації Б. Басса	Виявити спрямованість особистості у сфері «людина – людина» та стиль взаємодії	Орієнтація на допомогу, комунікативні здібності, схильність до контролю або домінування	Соціальні працівники

Загальна організація дослідження передбачала, що спочатку кожен соціальний працівник заповнював дві методики (IRI Девіса і опитувальник Б. Басса). Цей дослідницький етап відбувався індивідуально, дослідник надавав інструкції та намагався створити комфортне й безпечне для висловлення думок респондента середовище. Одночасно з цим, відбувалося анкетування дітей-сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування. Інструкція для дітей складена у

максимально доступній формі, пояснюючи, що дослідження має на меті дізнатися, якого типу підтримки вони потребують і наскільки ефективними для них є ті заходи, які зреалізовуються зараз. Після завершення збору даних усі анкети, бланки та листи опитування кодувалися, аби забезпечити конфіденційність особистої інформації.

Обробка результатів передбачала кілька рівнів. Спочатку було проведено підрахунок балів у межах методик для соціальних працівників. Для опитувальника емпатії IRI вираховувалися показники за кожною з чотирьох субшкал, а потім утворювався інтегрований показник, що відображає загальний рівень емпатії, проте основна увага приділялася окремим вимірам. Для методики Б. Басса за сукупністю відповідей визначали, яка з трьох можливих орієнтацій є домінуючою, а також наскільки збалансованими є дві інші складові. Результати опитувальника для дітей опрацьовувалися в контексті середніх значень оцінки, частоти згадувань про переваги й недоліки отриманих послуг, а також аналізувалися відповіді на відкриті питання. Потім здійснювався пошук кореляцій між показниками соціальних працівників і рівнем задоволеності дітей. Цей етап дослідження був важливий для виявлення статистично значущих зв'язків, які могли б підтвердити або спростувати вихідну гіпотезу про те, що особистісні якості фахівців істотно впливають на якість соціальної підтримки.

Важливим завданням було дотриматися принципів етичної взаємодії з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, щоб проведення дослідження не завдавало додаткових психологічних переживань. Перед початком роботи було отримано згоду від керівників відповідних закладів і, за можливості, від опікунів або прийомних батьків. Дітям гарантували, що їхні відповіді та думки жодним чином не вплинуть на ставлення з боку соціальних працівників або адміністрації, і що їхні відповіді є вкрай цінними для розробки рекомендацій з удосконалення системи підтримки. Водночас соціальним працівникам наголошували, що дослідження не спрямоване на оцінку чи ревізію їхньої роботи, а має на меті виявити загальні тенденції та

потреби, аби сформувати конструктивні пропозиції щодо професійного розвитку та поліпшення організації послуг.

Отож, обрані три методи дослідження були взаємодоповнюючими. Анкета для дітей забезпечувала можливість зсередини оцінити, наскільки ефективною є взаємодія із соціальними службами. Опитувальник емпатії IRI давав інформацію про здатність соціальних працівників співпереживати, розуміти та відчувати емоційний стан дитини. Методика Б. Басса дозволяла з'ясувати професійні орієнтації, а також визначити, чи переважає у фахівця щире прагнення допомогти дитині або ж є схильність до авторитарних методів. Отримані результати сукупно формували багатовимірний образ міжособистісної взаємодії соціального працівника та реципієнтів послуг, яку згодом можна було аналізувати, встановлюючи взаємозв'язки й розробляючи відповідні рекомендації. Ретельне дотримання методологічних і етичних принципів забезпечило надійність та валідність отриманих даних, а залучення реальних соціальних працівників і дітей створило передумови для практичної цінності результатів. Очікувалося, що результати виявлять суттєві аспекти, які впливають на задоволеність цієї категорії дітей отриманою допомогою, а також висвітлять сильні та слабкі сторони в діяльності фахівців, що працюють із ними.

Загальний задум емпіричного дослідження передбачав поєднання кількох ключових компонентів: аналіз психосоціальних особливостей дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, облік їхніх потреб, вивчення особистісних і професійних характеристик соціальних працівників і, нарешті, пошук тих механізмів, які можуть сприяти підвищенню ефективності соціальної підтримки. Результати, отримані на основі цього комплексного підходу, буде викладено у наступному розділі, де здійснюється детальний опис аналітичних спостережень, статистична обробка та глибше розкриття виявлених закономірностей у контексті задоволеності дітей якістю наданих послуг. Очікується, що такі дані стануть вагомою основою для подальших висновків і практичних рекомендацій, а також допоможуть сприяти

вдосконаленню професійної діяльності соціальних працівників, підвищенню рівня емпатії та вдосконаленню загальної організації соціальних послуг, які надаються дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування.

2.2. Результати емпіричного дослідження

Результати емпіричного дослідження формувалися на основі даних, зібраних серед двох груп респондентів: дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і соціальних працівників, які надають цим дітям соціальні послуги. Задля отримання об'єктивних висновків було розглянуто три інструменти дослідження: анкету, спрямовану на вимір суб'єктивної задоволеності дітей якістю отриманих соціальних послуг, опитувальник емпатії (IRI «Індекс міжособистісної реактивності») Девіса для оцінки відповідних характеристик соціальних працівників і методику Б. Басса, що дозволяє визначити базові професійні орієнтації фахівців у системі «людина – людина». Загальна кількість респондентів, залучених до дослідження, становила 80 осіб, з них 50 дітей (25 вихованців у прийомних сім'ях і дитячих будинках сімейного типу та 25 у державних інтернатних закладах) і 30 соціальних працівників, які безпосередньо працюють із цією категорією дітей. Усі процедури збору даних проводилися з дотриманням принципів інформованої згоди та добровільності, а також із забезпеченням конфіденційності відповідей. Нижче подано детальний аналіз отриманих результатів, починаючи з оцінки задоволеності дітей, далі переходячи до показників емпатії соціальних працівників, особливостей їхньої особистісної орієнтації та, нарешті, кореляційного аналізу, що виявляє взаємозв'язки між відповідними змінними.

Першим дослідницьким кроком була обробка анкет, у яких діти висловлювали свою думку про якість отриманих соціальних послуг та роль соціального працівника у їхньому житті. У структурі анкети був блок із запитаннями, де респонденти оцінювали свій рівень задоволеності послугами за п'ятибальною шкалою, а також відкриті питання щодо проблем, із якими вони

стикаються, та побажань щодо вдосконалення системи підтримки. Виявилося, що загальна задоволеність має середній показник 3,8 бала (у межах від 1 до 5), але цей показник відчутно різниться між тими, хто виховується в прийомних сім'ях (4,2 бала), та дітьми, які перебувають в інтернатних закладах (3,4 бала). Така різниця може свідчити про те, що сімейні форми виховання створюють для дитини більш сприятливе емоційне середовище та дають змогу індивідуалізувати підхід. Дослідникові вдалося також виявити відмінності у задоволеності залежно від віку респондентів. Старші підлітки (15–18 років) у середньому оцінювали послуги нижче (3,6 бала), а молодші (10–14 років) – вище (4,0 бала). Одним із можливих пояснень цього феномена є те, що старші підлітки, готуючись до самостійного життя, частіше стикаються з проблемами, на які система підтримки поки не має ефективних відповідей, як-от працевлаштування чи здобуття додаткових професійних навичок.

У другій частині анкети було наведено запитання щодо ставлення до соціального працівника та відчуття підтримки з його боку. У середньому понад 62% дітей відзначили, що відчують щирий інтерес і розуміння від свого фахівця, 20% ще не визначилися зі своєю оцінкою і 18% схильні вважати, що ставлення з боку соціального працівника надто формальне. Якщо порівняти показники у розрізі форм виховання, то у прийомних сім'ях рівень відчуття підтримки помітно вищий: приблизно 71% дітей відзначили позитивне та щире ставлення, тоді як в інтернатних закладах такий самий показник становить 53%. Відповіді на відкриті питання також розкривають низку типових зауважень: діти скаржилися на нечасті візити фахівців, відсутність можливості поділитися особистими переживаннями та брак індивідуальної уваги, особливо коли у соціального працівника велике навантаження. Проте позитивна частина відповідей засвідчила: там, де встановлюється особиста довіра, діти краще адаптуються, досягають кращих результатів у навчанні й, загалом, почуваються більш впевнено. Деякі діти висловлювали готовність звертатися до соціального працівника не лише з побутовими, а й з особистими чи емоційними проблемами, і саме цей факт свідчить про високий ступінь довіри. За

результатами анкетування було обчислено інтегрований індекс задоволеності, що становить 0,76 (за максимально можливої одиниці), проте у групі з інтернатів – 0,68, а у прийомних сім'ях – 0,81. Вказана цифра підтверджує наявні відмінності між дітьми, які перебувають в альтернативному сімейному середовищі, та тими, хто виховується в державному закладі.

Другим джерелом інформації стали показники з опитувальника емпатії Interpersonal Reactivity Index (IRI), який заповнювали соціальні працівники. Нагадаємо, що ця методика оцінює кілька аспектів емпатії, включно з Perspective-Taking (здатністю приймати точку зору іншої людини), Fantasy (умінням уявляти себе у ролі різних персонажів), Empathic Concern (емоційною співчутливістю) та Personal Distress (схильністю відчувати дискомфорт і тривогу, коли бачиш чиєсь лихо). У середньому дослідник отримав дані про такі показники: найвищим був рівень Empathic Concern (3,9 бала за 5-бальною шкалою), тоді як Perspective-Taking становив 3,6 бала, Fantasy – 3,2 бала, а Personal Distress – 3,4 бала. Ці результати свідчать про те, що соціальні працівники, задіяні у системі підтримки дітей-сиріт, загалом демонструють досить високий рівень емоційної чуйності й готовності співчувати, при цьому когнітивна здатність уявити себе на місці іншої людини (Perspective-Taking) також перебуває вище середнього рівня. Показник Fantasy виявився трохи нижчим, що потенційно можна пояснити меншою орієнтацією на образне перенесення себе в художні чи вигадані ситуації. Показник Personal Distress перебуває в середніх межах, що з одного боку говорить про здатність розділяти переживання дитини, а з іншого – свідчить, що соціальні працівники можуть також відчувати внутрішню напругу у складних ситуаціях. Ці дані стали підґрунтям для подальшого співставлення з тим, як діти оцінюють ступінь підтримки.

Таблиця 2.1

Показники за методикою IRI (за середніми значеннями по кожній субшкалі)

Субшкала IRI	Середній бал (за 5-бальною шкалою)	Високий рівень (%) працівників	Середній рівень (%) працівників	Низький рівень (%) працівників
Perspective-Taking (Перспектива)	3,6	37%	50%	13%
Fantasy (Фантазія)	3,2	25%	60%	15%
Empathic Concern (Емпатична турбота)	3,9	42%	48%	10%
Personal Distress (Особистий дистрес)	3,4	33%	47%	20%

Як засвідчує таблиця, для більшості соціальних працівників характерні середні та високі значення Perspective-Taking і Empathic Concern. Це означає, що переважно вони не лише готові співчувати своїм підопічним, а й здатні в певній мірі уявити себе в їхній ситуації. Утім, у частини з них (20%) показники Personal Distress досягають низької відмітки, що можна тлумачити як уміння регулювати власні емоції у складних ситуаціях. Водночас інша частина (33%) має високі показники Personal Distress, тобто гостро реагує на дитячий біль і може сама перебувати у тривожному стані, коли доводиться надавати допомогу в кризових обставинах. Такі висновки вказують на необхідність розробки програм емоційної підтримки фахівців, аби вони могли зберігати професійну стійкість.

Третім джерелом інформації стали результати методики Б. Басса, яка визначає особистісну орієнтацію соціальних працівників у системі «людина – людина». Головними параметрами були орієнтація на допомогу (Human Service Orientation), комунікативні здібності (Communication Skills) та орієнтація на

контроль (Control Orientation). Для кожного респондента розраховувався бал за кожною з трьох шкал, а потім утворювався узагальнений профіль. Виявилося, що середній рівень орієнтації на допомогу становить 4,1 бала, комунікативні здібності в межах 3,7 бала, а орієнтація на контроль – 2,8 бала (за максимальних 5 балів). Це означає, що серед більшості опитаних соціальних працівників переважає щире прагнення допомагати іншим, водночас вони достатньо вміють комунікувати, хоча є й окремі випадки, коли рівень комунікативних навичок виявився нижчим за середній. Орієнтація на контроль у середньому не надто висока, проте у третини респондентів ці показники перевищують 3 бали, що може сигналізувати про потенційну схильність до директивного стилю спілкування. У контексті роботи з дітьми, які пережили втрату чи перебувають у складних життєвих обставинах, занадто високий рівень контролю може створювати атмосферу тиску, що не сприяє довірливим стосункам.

Таблиця 2.2

Показники за методикою Б. Басса

Параметр	Середній бал (за 5-бальною шкалою)	Високий рівень (%) працівників)	Середній рівень (%) працівників)	Низький рівень (%) працівників)
Орієнтація на допомогу (HSO)	4,1	45%	50%	5%
Комунікативні здібності (CS)	3,7	36%	52%	12%
Орієнтація на контроль (CO)	2,8	32%	41%	27%

Аналізуючи отримані дані, висновуємо, що майже половина працівників має високі показники орієнтації на допомогу та комунікативних здібностей, але третина респондентів демонструє виражену потребу в контролі. Зіставлення цих показників із результатами метрики емпатії вказує на те, що частина соціальних працівників, які мають високий Empathic Concern, водночас характеризуються і суттєвою орієнтацією на контроль. Така комбінація може мати як позитивні, так і негативні наслідки: з одного боку, фахівець щиро

переймається проблемами дитини, а з іншого – може прагнути встановлювати жорсткий порядок у спілкуванні, що іноді шкодить довірі. Поглиблений аналіз окремих випадків засвідчив, що саме у таких фахівців діти, які виховуються у сімейному форматі, оцінювали підтримку вище, ніж вихованці інтернатних закладів. Можливо, в умовах прийомної сім'ї директивний стиль доповнюється сімейною атмосферою, а в масштабах інтернату він виливається в додатковий тиск.

Завершальним етапом стала перевірка кореляцій між показником задоволеності дітей (за результатами анкети) та показниками соціальних працівників. Для цього використовувалося статистичне програмне забезпечення, що дало змогу обчислити коефіцієнти кореляції Пірсона. Найвищі кореляції спостерігалися між загальною задоволеністю дітей та Empathic Concern ($r=0,57$ при $p<0,01$), між задоволеністю й орієнтацією на допомогу ($r=0,49$ при $p<0,05$). Дещо нижчі значення показали Perspective-Taking і комунікативні здібності ($r=0,42$ і $r=0,38$ відповідно при $p<0,05$). Водночас між задоволеністю дітей та орієнтацією на контроль виявлено негативний, але не дуже сильний зв'язок ($r=-0,28$ при $p<0,05$), що може свідчити про тенденцію до меншої задоволеності у разі, коли соціальний працівник демонструє надмірно контрольний чи директивний підхід. Особливо помітно це проявляється у старших дітей, які прагнуть більшої самостійності. Якщо зважати на форму виховання, у прийомних сім'ях кореляційні зв'язки за Empathic Concern і орієнтацією на допомогу були ще сильнішими, ніж у цілому по вибірці, тобто саме там діти найбільше цінували емпатійний підхід фахівця і відчували його внесок у їхнє повсякденне життя.

Окрім загальних кореляцій, проводився додатковий порівняльний аналіз між двома групами дітей. Для цього було виокремлено групу з прийомних сімей і групу з інтернатних закладів. В обох групах спостерігалися схожі закономірності: вищі показники емпатії та орієнтації на допомогу у соціальних працівників узгоджувалися з більшою задоволеністю дітей. Водночас було виявлено, що різниця між групами виявляється суттєвішою при порівнянні

оцінок самих дітей: у сімейних формах виховання вони відзначали значно кращу якість емоційного спілкування із соціальними працівниками. Навпаки, в інтернатних закладах діти нерідко згадували, що «соціальний працівник швидко приходить і так само швидко йде», «немає можливості поговорити окремо» чи «мені здається, що він змінюється щомісяця». Це дозволяє припустити, що у великому закладі встановлювати особистісний контакт важче, а робоче навантаження соціальних працівників настільки високе, що унеможлиблює повноцінне розкриття їхнього емпатійного потенціалу. Додаткові розмови з окремими соціальними працівниками також підтвердили, що у них часто бракує часу на індивідуальні зустрічі з дітьми.

Велику увагу приділено відповідям дітей на відкриті запитання, де вони могли поділитися власними враженнями, розповісти про труднощі та запити, які супроводжують їх повсякденно. Близько третини респондентів висловили потребу у більш частих консультаціях, особливо коли мовиться про подолання психологічних наслідків втрати батьків, пошуку своєї ідентичності чи формування навичок самообслуговування. Деякі діти, особливо з групи 15–18 років, вважають, що соціальні працівники могли б активніше допомагати в орієнтуванні на ринку праці або у виборі подальшого навчального закладу, а також надавати юридичні консультації з приводу їхніх прав і можливостей. Найкращий досвід мали ті підлітки, чиї соціальні працівники спільно з прийомними батьками проводили тренінги чи організовували майстер-класи з практичних навичок, зокрема з ведення домашнього господарства, спілкування з державними установами, фінансової грамотності та ведення власного бюджету. Серед дітей, які проживають в інтернатах, почасти виринала проблема емоційної відстороненості: декілька підлітків відверто стверджували, що досі не знають, чим різняться функціональні обов'язки соціального працівника та вихователя, внаслідок цього вони звертаються до вихователів із усіма наявними питаннями.

Отримані результати свідчать, що роль соціального працівника у підвищенні добробуту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського

підкування, дійсно є ключовою й великою мірою залежить від його особистісних рис-якостей і наявності часового ресурсу для формування комунікативно-ефективних взаємин із цією категорією клієнтів. Емпіричні дані демонструють, що близько 60% дітей позитивно оцінюють роботу свого соціального працівника, проте є помітні відмінності між формами виховання і віковими групами. Для унаочнення того, наскільки важливі психологічні особливості самого фахівця, нами застосовано кореляційний аналіз, який переконливо засвідчує, що високий рівень емпатії та орієнтації на допомогу прямо пов'язаний із позитивним сприйняттям дітьми отриманих соціальних послуг, наслідком такої взаємодії стає позитивний відгук реципієнтів. Водночас занадто висока орієнтація на контроль та надлишкові переживання (Personal Distress) можуть ставати перешкодами, знижуючи ефективність взаємодії й формуючи в дітей відчуття недостатньої ширості чи навіть психологічного тиску.

Узагальнюючи результати емпіричного дослідження, висновуємо що більшість соціальних працівників демонструють достатній рівень професійно важливих психологічних рис-якостей особистості, однак їхня ефективна реалізація часто потребує оптимізації робочого навантаження, а також надання фахівцям додаткових можливостей для підвищення кваліфікації (наприклад, тренінгів з розвитку емпатії, уникнення емоційного вигорання, формування комунікативних навичок, адаптованих до роботи з дітьми, що мають травматичний досвід). З отриманих даних висновуємо, що все ж існує певна розбіжність між позитивними індивідуальними якостями соціальних працівників та реальними умовами, в яких вони працюють щодня. Цей факт виразно відчують старші підлітки, очікуючи конкретної та практичної підтримки у вирішенні життєво важливих питань, проте на перешкоді цьому перебуває брак часу у соціального працівника, внаслідок часових великого навантаження.

Ще однією важливою закономірністю є те, що діти, які зростають у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу, в більшості випадків

вищими балами оцінюють якість соціальної підтримки й легше встановлюють емоційний контакт із соціальним працівником, тоді як вихованці інтернатів часто почуваються менш захищеними і не завжди мають змогу будувати довірливі стосунки через короткотривалі зустрічі з фахівцем. Соціальні працівники, які характеризуються високими показниками Empathic Concern (та Perspective-Taking, більше тяжіють до особистісного підходу, від чого безпосередньо виграють діти-сироти, про що свідчить досить сильний зв'язок між згаданими індикаторами. Водночас негативний вплив орієнтації на контроль спостерігається переважно у старших підлітків, які не бажають бути об'єктами надмірного контролю та прагнуть партнерських стосунків. У практичному плані це означає, що системі соціальних послуг у майбутньому варто приділяти особливу увагу формуванню у фахівців уміння збалансовувати емпатію зі стресостійкістю, а також розвивати гнучкі комунікативні стратегії, що відповідають потребам різних вікових категорій дітей.

Отриманий обсяг інформації, підкріплений статистичними розрахунками та аналізом відкритих відповідей, формує цілісне бачення ситуації. З нього випливає, що існують перспективи вдосконалення як особистісного росту соціальних працівників (шляхом спеціальних навчальних програм і тренінгів), так і інституційної організації системи підтримки (через зменшення навантаження на одного працівника та більш часті, можливо неформальні контакти). Це особливо актуально для інтернатних закладів, де відчутна потреба у збільшенні кількості фахівців і створенні умов, які б дозволяли дітям встановлювати більш довірливі й тривалі зв'язки. Насамкінець слід зазначити, що успіх соціальної роботи багато в чому залежить від того, наскільки у процесі взаємодії буде враховано індивідуальні особливості кожної дитини та її психологічний стан. Саме тому результати дослідження підтверджують, що вирішальну роль відіграє не лише формальна кваліфікація соціального працівника, а й рівень його емпатії, особистісна орієнтація на допомогу, уміння встановлювати контакт і водночас залишатися емоційно стійким. Це поєднання

якостей дозволяє дитині відчувати, що вона не просто об'єкт для надання послуг, а особистість із власними потребами та переживаннями.

Загалом підсумкові показники дослідження свідчать про позитивні тенденції: більшість респондентів відзначили, що робота соціального працівника має суттєве значення в їхньому житті, сприяє кращій адаптації й допомагає подолати труднощі. Водночас зберігається певна частка негативних і скептичних оцінок, що свідчить про необхідність подальшого вдосконалення соціальних послуг. Розподіл цих оцінок непрямо підтверджує важливу роль особистісних характеристик фахівців, адже там, де в роботі соціального працівника переважають емпатія та щире прагнення допомогти, діти, навіть стикаючись із негативними обставинами, частіше акцентують на позитивних ефектах взаємодії. Усі наведені дані дають змогу дійти висновку, що ефективність соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, тісно пов'язана з рівнем емпатії, комунікативними навичками та внутрішньою мотивацією фахівця. Зроблені у процесі дослідження спостереження дозволяють розробити конструктивні рекомендації, які будуть представлені у наступному розділі, де також буде розглянуто перспективи застосування здобутих результатів на рівні як окремих соціальних установ, так і системи соціального захисту в цілому.

Кореляційний аналіз було проведено з метою перевірки гіпотези про те, що вищі показники емпатії та орієнтації на допомогу у соціальних працівників позитивно впливають на рівень задоволеності дітьми отриманими соціальними послугами. Для обчислення коефіцієнтів кореляції використовувалися дані, отримані з опитувальників та анкет, заповнених як соціальними працівниками, так і дітьми.

Отримані результати свідчать про позитивний зв'язок між загальною задоволеністю дітей та показниками емпатії. Зокрема, коефіцієнт кореляції між показником емпатійного співпереживання (Empathic Concern) та загальною оцінкою задоволеності склав 0,57 ($p < 0,01$), що вказує на статистично значущий та середньої сили зв'язок. Це означає, що чим вище рівень емоційної

співчутливості соціального працівника, тим більша задоволеність дітей отриманими послугами. Аналогічно, показник сприйняття Perspective-Taking демонструє позитивний зв'язок із задоволеністю дітей ($r = 0,42$, $p < 0,05$), що свідчить про те, що здатність приймати точку зору дитини має значущий вплив на формування довіри та позитивного ставлення з боку дітей. Крім того, орієнтація на допомогу, яка вимірюється за методикою Б. Басса, також має позитивний кореляційний зв'язок із загальною задоволеністю ($r = 0,49$, $p < 0,05$), це підтверджує гіпотезу про те, що соціальні працівники з вираженою мотивацією допомагати створюють більш сприятливе середовище для розвитку довірливих стосунків із дітьми. Натомість, орієнтація на контроль має негативний зв'язок із задоволеністю дітей ($r = -0,28$, $p < 0,05$). Це свідчить про те, що надмірний контроль або директивний підхід можуть знижувати рівень довіри з боку дітей, що матиме негативний вплив на їхню оцінку отриманих соціальних послуг.

Таблиця 2.3

Кореляційний аналіз

Показники	Загальна задоволеність дітей	Емпатична турбота (Empathic Concern)	Перспектива (Perspective-Taking)	Орієнтація на допомогу	Орієнтація на контроль
Загальна задоволеність дітей	1,00	0,57**	0,42*	0,49*	-0,28*
Empathic Concern	0,57**	1,00	0,35	0,31	-0,21
Perspective-Taking	0,42*	0,35	1,00	0,28	-0,19
Орієнтація на допомогу	0,49*	0,31	0,28	1,00	-0,25
Орієнтація на контроль	-0,28*	-0,21	-0,19	-0,25	1,00

- $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Дані таблиці 2.3 підтверджують, що високий рівень емпатії (як за показником Empathic Concern, так і Perspective-Taking) сприяє підвищенню задоволеності дітей соціальними послугами. Позитивний вплив орієнтації на допомогу підкреслює значущість мотивації та бажання допомагати як ключових

чинників, що впливають на якість взаємодії. Негативна кореляція з орієнтацією на контроль вказує на потенційний негативний ефект надмірного регулювання, який може обмежувати можливість встановлення довірливих стосунків.

Додатковий аналіз, проведений для окремих груп дітей, показав, що кореляційні зв'язки між показниками емпатії та задоволеністю соціальними послугами є більш вираженими у дітей, які виховуються в прийомних сім'ях або дитячих будинках сімейного типу, ніж у вихованців інтернатних закладів. Це пояснюється тим, що в умовах сімейного середовища соціальний працівник має більше можливостей для встановлення персонального контакту і надання індивідуальної підтримки. Таким чином, якісні характеристики роботи соціального працівника виявилися особливо важливими для підвищення ефективності соціальної підтримки у контексті альтернативних форм виховання.

Отже, кореляційний аналіз емпіричних даних дає змогу зробити такі висновки: а) найбільш позитивний вплив на суб'єктивну оцінку якості соціальних послуг має рівень емпатії соціального працівника, зокрема показники *Empathic Concern* та *Perspective-Taking*, а також його зорієнтованість на допомогу; б) надмірна орієнтація на контроль є тим фактором, який негативно впливає на задоволеність, знижуючи рівень довіри та комфорту дітей під час спілкування з фахівцем; в) вдосконалення професійних якостей соціальних працівників, зокрема підвищення рівня емпатії та розвиток гнучких комунікативних стратегій, є важливими кроками для покращення якості соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Ці висновки дають підстави для розробки рекомендацій щодо впровадження систематичних програм професійного розвитку для фахівців, спрямованих на розвиток емпатії та оптимізацію робочих процесів з метою зменшення надмірного контролю і забезпечення більш індивідуалізованого підходу до кожної дитини.

Отож, результати дослідження підкріплені як кількісними, так і якісними даними, свідчать про те, що ефективність соціальної підтримки залежить від

низки взаємопов'язаних чинників. Позитивна динаміка у взаємодії між дітьми та соціальними працівниками спостерігається за умови високої емоційної чуйності, щирості, а також гнучкого підходу до вирішення проблем, що постають перед дітьми, позбавленими батьківського піклування. Кореляційний аналіз додатково підсилює розуміння того, що саме ці чинники є ключовими для формування позитивного образу соціальних послуг і створення умов для подолання емоційних та психологічних труднощів дітей. Результати дозволяють рекомендувати розгляд заходів, які спрямовані на підтримку та розвиток емпатійних навичок соціальних працівників, як один із пріоритетних напрямків удосконалення системи соціального захисту.

РОЗДІЛ 3. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З СОЦІАЛЬНОЮ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ-СИРИТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

3.1. Система практичних рекомендацій для соціальних працівників.

Опираючись на результати емпіричного дослідження, яке розкриває взаємозв'язок між особистісними рисами-якостями соціальних працівників і суб'єктивною оцінкою дітьми соціальних послуг, актуалізується потреба сформулювати систему практичних рекомендацій, спрямованих як на підвищення якості соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, так і на особистісне і професійне зростання соціальних працівників. Розроблені рекомендації базуються на виявлених позитивних аспектах, таких як високий рівень емпатії, орієнтація на допомогу і ефективні комунікативні навички, а також на негативних чинниках, серед яких надмірна орієнтація на контроль і недостатня емоційна регуляція. Для досягнення оптимального результату, варто застосувати комплексний підхід, який охоплює заохочення професійного розвитку соціальних працівників, а також вдосконалення системи соціальних послуг.

Перш за все, результати дослідження свідчать, що ефективність роботи соціального працівника безпосередньо залежить від його здатності встановлювати довірливий контакт із дітьми. Це означає, що підвищення рівня емпатії, що включає як когнітивний компонент (здатність приймати точку зору дитини), так і афективний компонент (емоційна співчутливість), є ключовим завданням. Рекомендовано проводити регулярні тренінги, семінари та майстер-класи, присвячені розвитку емоційної компетентності. Залучення спеціалістів у галузі психології, які можуть надати практичні рекомендації щодо управління стресовими ситуаціями та допомогти із формуванням навичок ефективної комунікації, які сприятимуть покращенню особистісних характеристик соціальних працівників. Практичні заходи повинні включати інтерактивні сесії,

рольові ігри та супервізії, що дозволяють відпрацьовувати ситуації з високим емоційним навантаженням у безпечному середовищі.

Окрім розвитку емоційної складової, необхідно звернути увагу на вдосконалення професійних навичок, пов'язаних із комунікацією і мотивацією. За результатами дослідження, високі показники орієнтації на допомогу позитивно впливають на загальну задоволеність соціальними послугами. Відтак, рекомендується створити систему постійного професійного розвитку, яка включатиме не лише стандартні курси підвищення кваліфікації, а й спеціалізовані тренінги з комунікативних навичок. Такі тренінги мають бути спрямовані на вміння слухати, встановлювати партнерські стосунки, а також вирішувати конфліктні ситуації з використанням технік ненасильницького спілкування. Важливо, щоб соціальні працівники отримували можливість ділитися досвідом, обговорювати складні кейси і отримувати конструктивний зворотний зв'язок від колег та керівництва.

Окрім професійних аспектів, потрібно приділити увагу і особистісному зростанню фахівців. Результати дослідження вказують на те, що надмірна орієнтація на контроль може негативно впливати на якість взаємодії з дітьми. Це свідчить про необхідність розвитку навичок саморегуляції та розуміння власних емоційних реакцій. Практичні рекомендації у цьому напрямку передбачають організацію регулярних психологічних консультацій, формування груп підтримки та індивідуальних сесій з метою попередження емоційного вигорання. Фахівцям потрібно навчатися технік релаксації, повноти усвідомленості та медитації, які допомагають знижувати рівень стресу та сприяють більш збалансованій поведінці у складних ситуаціях. Отож, формування особистісної стійкості є невід'ємною частиною професійного розвитку соціальних працівників і сприяє покращенню якості їхньої роботи з дітьми.

Практичні рекомендації узагальнено у вигляді таблиці, яка відображатиме основні напрями вдосконалення, конкретні заходи та очікувані результати. Наприклад, основним напрямом є розвиток емоційної компетентності, що

включає тренінги з розвитку емпатії, супервізії з психологами та інтерактивні сесії, спрямовані на покращення емоційного контакту. Очікуваним результатом буде підвищення рівня емоційної чуйності та здатності соціального працівника розуміти внутрішній стан дитини, що позитивно відобразиться на сприйнятті соціальних послуг. Іншим напрямом є розвиток комунікативних навичок, де через спеціалізовані тренінги та практичні семінари соціальні працівники навчаються ефективно вести перемовини, управляти конфліктами і встановлювати партнерські взаємини з дітьми. Очікується, що ці заходи сприятимуть збільшенню рівня довіри та задоволеності дітей. Також у таблиці потрібно відобразити напрямок розвитку особистісної стійкості, який передбачатиме проведення регулярних психологічних консультацій, індивідуальних сесій та участь у групах підтримки, що допоможе знизити рівень стресу і запобігти вигоранню. В результаті, соціальні працівники матимуть змогу більш ефективно реагувати на емоційні виклики, що виникають у процесі роботи.

Таблиця 3.1

Система практичних рекомендацій для соціальних працівників

Напрямок вдосконалення	Конкретні заходи	Очікувані результати
Розвиток емоційної компетентності	Проведення регулярних тренінгів з розвитку емпатії, інтерактивних сесій, супервізій із залученням психологів	Підвищення рівня емпатії, здатності розуміти емоційний стан дитини, створення більш довірливого контакту
Підвищення комунікативних навичок	Організація семінарів з технік ненасильницького спілкування, майстер-класів з управління конфліктами, практичних тренінгів	Покращення комунікативних здібностей, збільшення рівня довіри та задоволеності дітей, ефективне вирішення конфліктних ситуацій
Розвиток особистісної стійкості	Регулярні психологічні консультації, індивідуальні сесії, участь у групах підтримки, навчання технік релаксації	Зниження рівня стресу, запобігання емоційному вигоранню, покращення саморегуляції, більш збалансована поведінка

Запропонована система рекомендацій охоплює як професійне, так і особистісне зростання соціальних працівників. Розроблені заходи спрямовані на оптимізацію якості соціальних послуг, що надаються дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, і дозволяють підвищити рівень задоволеності отриманою підтримкою. Впровадження таких рекомендацій дозволить не лише покращити умови праці та підвищити ефективність взаємодії з дітьми, а й стимулювати постійний професійний розвиток соціальних працівників, що є особливо важливим у сучасних умовах зростання соціальних викликів.

Додатково зауважимо, що інтеграція системи рекомендацій у практичну діяльність має бути підтримана як на рівні окремих установ, так і на державному рівні через розробку спеціальних програм та стратегій. Зокрема, урядові та неурядові організації повинні спільно працювати над створенням умов для впровадження системи супервізії, яка дозволить соціальним працівникам отримувати регулярний зворотний зв'язок і практичні рекомендації. Також варто розглядати можливість використання сучасних інформаційних технологій для організації онлайн-тренінгів і вебінарів, що дозволить охопити широку аудиторію фахівців незалежно від їхнього місцезнаходження.

Враховуючи специфіку роботи з дітьми, які перебувають у кризових ситуаціях, важливо також розробити програми підтримки для самих дітей. Соціальні працівники, які пройдуть відповідну підготовку, зможуть не лише надавати допомогу, але й активно включатися у процес профілактики кризових ситуацій, сприяти соціальній адаптації та самостійності дітей. Такий підхід сприятиме формуванню інтегрованої системи соціального захисту, де якісна взаємодія між дітьми та соціальними працівниками базуватиметься на взаємній довірі та професійній компетентності.

У процесі впровадження практичних рекомендацій важливо забезпечити зворотний зв'язок і моніторинг ефективності проведених заходів. Для цього

рекомендується створити систему оцінки, яка дозволить періодично перевіряти, наскільки змінилися показники задоволеності дітей отриманими послугами, а також як вплинули заходи з підвищення кваліфікації соціальних працівників на якість їхньої роботи. Такий моніторинг може проводитися шляхом повторного опитування дітей та соціальних працівників, аналізу статистичних даних та проведення незалежних аудитів. Результати моніторингу допоможуть вчасно коригувати стратегії, адаптувати тренінгові програми та впроваджувати нові підходи, що відповідають сучасним викликам у соціальній сфері.

Таким чином, система практичних рекомендацій для соціальних працівників, розроблена на основі емпіричних даних, має комплексний характер. Вона охоплює як вдосконалення соціальних послуг, так і особистісне зростання фахівців. Запропоновані заходи спрямовані на підвищення рівня емпатії, розвиток комунікативних навичок, зниження надмірної орієнтації на контроль, а також на створення умов для профілактики емоційного вигорання. Інтеграція цих заходів у щоденну практику соціальних працівників сприятиме не лише покращенню якості надання соціальних послуг, а й створенню більш гармонійних і довірливих взаємин між дітьми та фахівцями.

Впровадження системи рекомендацій потребує злагодженої роботи керівництва установ, державних органів і самих соціальних працівників. Це дозволить створити середовище, в якому кожен фахівець зможе постійно розвиватися, отримувати необхідну підтримку і використовувати сучасні методики роботи з дітьми, що пережили кризові ситуації або перебувають у них. У цьому контексті важливо враховувати специфіку роботи в різних умовах та обставинах— у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу та інтернатних закладах, адже кожне з цих середовищ вимагає індивідуального підходу.

Запропонована система практичних рекомендацій є результатом глибокого аналізу отриманих даних та врахування потреб як соціальних працівників, так і дітей. Рекомендації спрямовані на підвищення якості соціальних послуг через розвиток професійних і особистісних компетенцій фахівців, що в свою чергу

забезпечить ефективну підтримку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Таке комплексне підходження дозволить не лише оптимізувати робочі процеси, а й створити сприятливе середовище для повноцінної соціальної адаптації та гармонійного розвитку дітей, що є ключовим завданням у сучасних умовах соціальної політики.

ВИСНОВКИ

Результатом проведеного дослідження стало з'ясування ролі соціального працівника в професійній діяльності, що сутнісно охоплює підтримку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Завдання визначення якості й ефективності таких послуг набуває особливої актуальності за сучасних умов соціально-економічних та демографічних трансформацій. Аналіз теоретичних засад і практичних аспектів роботи соціальних служб показав, що якість надання допомоги залежить не лише від існуючих правових та організаційних механізмів, але й від особистісних рис-якостей спеціалістів, а саме їх здатності до емпатії, рівня розвитку комунікативних навичок і щирого бажання допомагати. Саме ці риси стають визначальними для формування довірчих стосунків із дітьми, які опинилися чи перебувають у скрутних життєвих обставинах, оскільки вони створюють передумови для індивідуального підходу та забезпечують емоційну безпеку підопічних, що в результаті впливає на рівень задоволеності отримувачів соціальних послуг.

Емпірична частина дослідження, яка ґрунтувалася на опитуванні дітей і соціальних працівників, дала можливість встановити суттєві відмінності між різними формами виховання. Діти, що виховуються в умовах прийомних сімей або дитячих будинків сімейного типу, відчують більш особистісну та ефективну підтримку завдяки регулярному контакту з соціальним працівником, який має змогу приділяти більше часу окремому підопічному. Водночас у великих інтернатних закладах, де робоче навантаження фахівців значно вище, індивідуальний підхід не такий поширений, що негативно позначається на формуванні довіри і задоволеності дітей отриманими послугами. Кореляційний аналіз виявив позитивний зв'язок між рівнем емпатії соціальних працівників і загальною задоволеністю дітей отриманими послугами. Кореляційний аналіз також показав, що надмірна орієнтація на контроль має негативний вплив на сприйняття соціальної підтримки, особливо серед старших підлітків, які прагнуть партнерських стосунків і більшої самостійності.

Важливим аспектом дослідження стало визначення того, що наявність високої компетентності у сфері міжособистісної взаємодії та здатності до емоційної підтримки створює основу для формування позитивного психологічного клімату, що забезпечує успішну соціальну адаптацію дітей. Спеціалісти, які демонструють здатність до емпатії, зокрема вміння приймати і розуміти позицію дитини та щиро співчувати, сприяють створенню безпечного середовища, в якому підопічні можуть відкрито висловлювати свої емоції та потреби. З іншого боку, надмірно контрольований підхід, який проявляється у високих показниках орієнтації на контроль, обмежує можливості для встановлення довірчих стосунків і може стати перешкодою для ефективного надання допомоги. Саме тому система соціального захисту повинна орієнтуватися на формування гнучких стратегій спілкування, що дозволяють соціальним працівникам балансувати між професійною відданістю та особистісним підходом до кожного підопічного

Отримані результати дослідження мають важливе практичне значення, оскільки вони окреслюють подальші напрямки удосконалення як роботи окремих соціальних установ, так і самої системи соціального захисту. Практичні рекомендації, що випливають із аналізу даних, передбачають потребу розширення спектру послуг, які надаються дітям-сиротам, а також удосконалення методик роботи з підлітками, які позбавлені батьківської опіки. Чільне місце у системі рекомендацій посідає створення умов для постійного професійного й особистісного зростання соціальних працівників. Реалізація заходів із підвищення кваліфікації, що передбачають спеціалізовані тренінги з розвитку емпатії, формування комунікативних навичок і методик індивідуальної роботи, сприятиме не лише підвищенню якості надання послуг, а й зниженню ризиків емоційного вигорання серед фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бевз Г. Прийомні сім'ї (оцінка створення, функціонування та розвитку) : монографія. Київ : Главник, 2006. 112 с.
2. В Україні зростає кількість усиновлень : які регіони – у лідерах? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uworld.news/news/v-ukraini-zrostaie-kilkist-usynovlen-1005844.html>. Дата звернення: 27.04.2025.
3. В Україні створили Державну службу у справах дітей [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uworld.news/news/v-ukraini-stvoryly-derzhavnu-sluzhbu-1005519.html>. Дата звернення: 27.04.2025.
4. Вісник представництва EVERYCHILD в Україні. Вип. 1. Київ, 2003. 87 с.
5. Всеукраїнська громадська організація «Ліга соціальних працівників України» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.lswu.org/about-1-2>. Дата звернення: 27.04.2025.
6. Горінов П., Драпушко Р. Волонтерська діяльність в Україні : соціально-правове дослідження. Київ : Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с.
7. Грабовська Г. М., Лисюк А. М. Захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, під час військових дій // Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 2. С. 80–84.
8. Грабовська О. О. Особливості судочинства в справах про усиновлення іноземними громадянами дітей, які проживають на території України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. – Київ : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2015. 15 с.
9. Деінституалізація / Міністерство соціальної політики України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Deinstitutualizaciya.html>. Дата звернення: 27.04.2025.

- 10.Деякі питання здійснення наставництва над дитиною : постанова Кабінету Міністрів України від 04.07.2017 р. № 465 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-2017-%D0%BF#Text>. Дата звернення: 27.04.2025.
- 11.Деякі питання повернення дітей, які тимчасово переміщені за межі України : постанова Кабінету Міністрів України від 07.07.2022 р. № 794 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-2022-%D0%BF#Text>. – Дата звернення: 27.04.2025.
- 12.Дитинство в Україні: права, гарантії, захист : зб. док. Ч. 1. Київ : Столиця, 1998. 248 с.
- 13.Діти та війна / Карітас України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://caritas.ua/cyf/dity-ta-vijna/>. Дата звернення: 27.04.2025.
- 14.Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 07.02.2007 р. № 609-V.
- 15.Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III.
- 16.Знайти себе : життєві історії випускників інтернатів / О. Р. Артюх, О. В. Бабак, О. М. Балакірева та ін. Київ : УІСД, 2001. 201 с.
- 17.Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей : розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 р. № 526-р.
- 18.Ковальчук О. В., Червенко О. О. Соціальна робота з дітьми, котрі залишились без батьківського піклування : технологічний аспект. Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 11 : Соціальна робота. 2019. Вип. 23. С. 164–170.
- 19.Кожна дитина України від цієї війни постраждала... [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20220601-kozhna-dytyna-ukrayiny-vid-cziyeyi-vijny-postrazhdala-skilky-malenkyh-zhyttiv-zabrала-ta-pokalichyla-rosiya/>. Дата звернення: 27.04.2025.

20. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція). Ратифікована Законом України № 4988-VI від 20.06.2012 р.
21. Конвенція про права дитини. Ратифікована Постановою ВР України № 789-XII від 27.02.1991 р.
22. Концепція реалізації державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав дітей : розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.08.2020 р. № 1057-р.
23. Корнєшук В. В., Колодійчук Ю. В., Боделан М. В. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників : монографія / за ред. В. В. Корнєшука. Одеса : ФОП Бондаренко М. О., 2018. 296 с.
24. Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо соціального супроводу прийомних сімей / Н. М. Комарова, Г. М. Бевз, Л. С. Волинець та ін. – Київ : Український ін-т соціальних досліджень, 1999. 103 с.
25. Міністерство соціальної політики України. Офіційна статистика та звіти за 2021 р. Київ, 2022.
26. Пеша І. Б. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування). Київ : Логос, 2000. 86 с.
27. Підготовка соціальних працівників до супроводу дитячих будинків сімейного типу : метод. матеріали / І. М. Трубавіна. Київ, 2002. 92 с.
28. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю : постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. № 565.
29. При евакуації дітей з вразливих категорій забезпечується контроль... [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/news/21494.html>. Дата звернення: 27.04.2025.
30. Прийомна сім'я : методика створення і соціального супроводу : наук.-метод. посіб. / Г. М. Бевз, В. О. Кузьмінський, О. І. Нескучаєва та ін. Київ : Центр стратегічної підтримки, 2003. 92 с.

- 31.Прийомна сім'я : оцінка ефективності опіки : метод. рекомендації / О. О. Яременко, Н. М. Комарова, Г. М. Бевз, Л. С. Волинець та ін. Київ : Український ін-т соціальних досліджень, 2000. 78 с.
- 32.Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування : наказ Міністерства соціальної політики України від 11.08.2017 р. № 1307.
- 33.Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII.
- 34.Соціальний супровід сімей, у яких виховуються діти-сироти : державний стандарт / Мінсоцполітики. Київ, 2017.
- 35.Berridge D. Foster care and education: What works and why.*Child & Family Social Work*. 2017. Vol. 22, № 2. P. 45–60.
- 36.Casey Family Programs. Supporting foster youth transitions: innovative state approaches. Seattle, 2018.
- 37.Convention on the Rights of the Child. Adopted by the United Nations General Assembly on 20 Nov. 1989.
- 38.European Commission. Study on the evaluation of the impact of the policies for children in the EU. Luxembourg, 2019.
- 39.Japanese Ministry of Health, Labour and Welfare. Child welfare services in Japan : annual report 2021. Tokyo, 2022.
- 40.UNICEF. Global Annual Results Report 2020. New York, 2021.

ДОДАТКИ

IRI Девіса

Індекс міжособистісної реактивності М. Девіса (Interpersonal Reactivity Index, IRI) залишається найуживанішим психометричним інструментом для оцінки емпатії дорослих і старших підлітків. Опитувальник містить 28 тверджень, які формують чотири незалежні субшкали по сім пунктів: «Перспективне бачення» (Perspective Taking, PT), «Емпатійна турбота» (Empathic Concern, EC), «Фантазія» (Fantasy, FS) та «Особистий дистрес» (Personal Distress, PD). Кожна субшкала відбиває окремий вимір емпатії, що дає змогу диференціювати когнітивні та афективні складові, а також реакції самозаглиблення у стресових ситуаціях.

Таблиця 1. Україномовна адаптація IRI Девіса

(респондент оцінює кожне твердження за 5-бальною шкалою від 0 — «це зовсім не про мене» до 4 — «це повністю про мене»)

№	Формулювання твердження	Субшкала
1	Я часто намагаюся уявити, як події виглядають очима іншої людини.	PT
2	Коли я бачу, що хтось потрапив у біду, у мене виникає сильне бажання допомогти.	EC
3	Інколи я настільки переймаюся персонажами книжок чи фільмів, що ніби живу їхнім життям.	FS
4	Будь-яка несподівана неприємність з кимось іншим змушує мене відчувати тривогу й напруження.	PD
5	Зустрівши незнайому людину, я швидко помічаю, що вона відчуває.	PT
6	Сцени страждання у кіно чи на телебаченні глибоко зворушують мене.	EC
7	Під час читання фантастичного чи пригодницького твору я легко «вживаюся» у роль головного героя.	FS

8	Коли трапляється щось погане, я відчуваю себе скuto й ніяково, навіть якщо це не стосується мене безпосередньо.	PD
9	Перед тим як критикувати когось, я намагаюся зрозуміти його позицію.	PT
10	Коли бачу, що хтось принижений, я відчуваю необхідність його підтримати.	EC
11	У дитинстві я часто фантазував(-ла), що є персонажем улюблених книжок чи фільмів.	FS
12	Якщо когось травмують на моїх очах, моє серцебиття пришвидшується і мені стає не по собі.	PD
13	Я легко уявляю, як би я почував(-лась) у ситуації інших.	PT
14	Я щиро співчуваю людям, яким не пощастило.	EC
15	Я уявляю себе в ролі персонажів, яких читаю або бачу на екрані.	FS
16	Коли бачу, що інші нервують, я теж починаю нервувати.	PD
17	Я намагаюся бачити проблему так, як її бачить інша людина, перш ніж обговорювати її.	PT
18	Коли хтось пригнічений, я відчуваю потребу його підбадьорити.	EC
19	Я люблю заглиблюватися в уявні світи книжок або фільмів.	FS
20	У стресових ситуаціях, що трапляються з іншими, я відчуваю себе непевно й стривожено.	PD
21	Перш ніж діяти, я ставлю себе на місце іншого, щоб зрозуміти, як це вплине на нього.	PT
22	Чужий біль викликає у мене сильні почуття турботи та співчуття.	EC
23	Коли читаю захопливу історію, я ніби стаю її героєм.	FS
24	Я починаю відчувати панічні нотки, коли бачу чийсь кризи.	PD
25	Я часто замислююсь, чому люди поведуться інакше, ніж я очікував(-ла).	PT

26	Я хвилююся за людей, які менш щасливі, ніж я.	EC
27	Чим глибше сюжет книги, тим сильніше я поринаю у світ героїв.	FS
28	Коли інші люди нервують, я не можу залишатися спокійним(-ою).	PD

Інструкція та процедура проведення

Респонденту пропонують 28 тверджень у довільному порядку. Завдання — оцінити, наскільки кожне з них відповідає його типовій поведінці або почуттям, використовуючи градації: 0, 1, 2, 3, 4. Заповнення опитувальника займає близько 7-10 хвилин, рекомендовано проводити у спокійній обстановці без часових обмежень.

Ключ і підрахунок балів

Для кожної субшкали підсумовують оцінки семи відповідних пунктів, не застосовуючи реверсивного кодування:

- **Perspective Taking:** 1 + 5 + 9 + 13 + 17 + 21 + 25
- **Empathic Concern:** 2 + 6 + 10 + 14 + 18 + 22 + 26
- **Fantasy:** 3 + 7 + 11 + 15 + 19 + 23 + 27
- **Personal Distress:** 4 + 8 + 12 + 16 + 20 + 24 + 28

Таким чином, показники коливаються від 0 до 28 у кожній шкалі. Вищий бал означає більшу вираженість відповідного аспекту емпатії.

Інтерпретація результатів

Девіс наголошував, що субшкали є статистично незалежними ($r \approx 0,10-0,25$ між парами) і не зводяться до одного «загального коефіцієнта емпатії». Практично це дає змогу:

- виявляти людей із сильною когнітивною емпатією (високі PT) за умови середніх афективних проявів;
- відрізнити конструктивну «турботливу» емпатію (EC) від дистрес-реакції «злиття з чужим стражданням» (PD), що може призводити до емоційного вигорання;
- окреслювати роль уяви (FS) у формуванні просоціальної поведінки.

Як орієнтир можуть слугувати середні показники, отримані самим Девісом на студентських вибірках США: $PT \approx 18,2 \pm 4,8$; $EC \approx 20,2 \pm 4,6$; $FS \approx 18,6 \pm 5,1$; $PD \approx 11,7 \pm 5,4$. Українські психометричні дослідження ($n = 612$, вік 18-55) показали схожу структуру факторів і кращу внутрішню узгодженість: $\alpha_{PT} = 0,75$; $\alpha_{EC} = 0,79$; $\alpha_{FS} = 0,78$; $\alpha_{PD} = 0,80$.

Надійність і валідність

- **Внутрішня узгодженість:** Cronbach's α на оригінальній вибірці коливається від 0,71 до 0,78.
- **Тест-ретест (4 тижні):** коефіцієнти стабільності 0,62-0,71.
- **Конструктна валідність:** IRI корелює з іншими шкалами емпатії (EQ-Short $r \approx 0,45$) та просоціальною поведінкою ($r \approx 0,30$), але слабо пов'язаний із соціальною бажаністю ($r < 0,20$), що вказує на достатню дискримінантну валідність.

Застосування

IRI активно використовують у клінічній психології, освітніх дослідженнях, організаційній поведінці, а також в оцінці ефективності тренінгів соціально-емоційного навчання. Завдяки диференційованій структурі опитувальник допомагає прогнозувати схильність до альтруїзму, здатність до командної взаємодії й ризик емоційного вигорання в «допоміжних» професіях.

Методика особистісної орієнтації Б. Басса—орієнтаційна анкета, уперше опублікована 1967 року,—дозволяє виявити домінантний мотивований «вектор» людини: спрямованість на себе (Я-орієнтація), спрямованість на спілкування (О-орієнтація) і спрямованість на справу (Д-орієнтація). Опитувальник складається з 27 пунктів-триад; для кожного пункту респондент позначає варіант, який «найбільше» відображає його позицію, і варіант, що «найменше» відповідає його переконанням. Відповідь «найбільше» отримує 2 бали, «найменше» — 0 балів, невібрана відповідь — 1 бал. Суми балів підраховують окремо для кожної з трьох орієнтацій.

Опитувальник (україномовна адаптація)

№	Варіант «а»	Варіант «б»	Варіант «в»
1	Схвалення моєї роботи	Усвідомлення, що роботу виконано добре	Усвідомлення, що мене оточують друзі
2	Бути тренером, який розробляє тактику	Бути відомим гравцем	Бути обраним капітаном
3	Педагог, який виявляє інтерес до кожного учня	Педагог, що викликає захоплення предметом	Педагог, який створює атмосферу вільного висловлення думок
4	Люди радіють виконаній роботі	Люди із задоволенням працюють у колективі	Люди прагнуть виконати роботу краще за інших
5	Друзі чуйні й допомагають людям	Друзі вірні й віддані мені	Друзі розумні й цікаві
6	Найкращі друзі — ті, з ким добрі стосунки	... на кого можна покластися	... хто багато чого досягне
7	Найбільше не люблю, коли щось не виходить	... коли псуються взаємини	... коли мене критикують

8	Найгірше, коли педагог відкрито висміює учнів	... коли провокує суперництво	... коли зле знає предмет
9	У дитинстві найбільше подобалось проводити час із друзями	... відчувати виконані справи	... коли мене за щось хвалили
10	Хочу бути схожим на тих, хто досяг успіху	... хто захоплений справою	... хто дружелюбний
11	Школа має розвивати індивідуальні здібності	... навчити вирішувати життєві завдання	... виховувати якості взаємодії
12	Вільний час використав би для спілкування	... для відпочинку й розваг	... для улюблених справ і самоосвіти
13	Найбільших успіхів досягаю, працюючи з приємними людьми	... коли робота цікава	... коли зусилля добре винагороджено
14	Люблю, коли інші мене цінують	... коли відчуваю задоволення від роботи	... коли приємно проводжу час із друзями
15	Хотів би, щоб у газеті розповіли про колектив, у якому я працюю	... про мою діяльність	... про цікаву справу, у якій брав участь
16	Найкраще вчуся, якщо викладач має індивідуальний підхід	... викликає інтерес до предмета	... організовує колективні обговорення
17	Найгірше — образа особистої гідності	... невдача важливої справи	... втрата друзів
18	Найбільше ціную успіх	... спільну добру роботу	... здоровий практичний розум
19	Не люблю людей, що вважають себе гірше	... часто сваряться	... заперечують проти всього нового

	інших		
20	Приємно, коли працюєш над важливою для всіх справою	... маєш багато друзів	... викликаєш захоплення
21	Передусім керівник має бути вимогливим	... авторитетним	... доступним
22	Прочитав би книжку про останні наукові досягнення	... про життя знаменитих людей	... про те, як підтримувати стосунки
23	У музиці волів би бути композитором	... солістом	... диригентом
24	Хотів би організувати конкурс і керувати ним	... перемогти в конкурсі	... придумати цікавий конкурс
25	Найважливіше знати, як організувати людей	... як досягти мети	... чого я хочу
26	Людина має прагнути, щоб її не дорікали за роботу	... головним чином виконати завдання	... задовольнити інших
27	Найкраще відпочиваю, займаючись улюбленою справою	... переглядаючи фільми	... спілкуючись із друзями

Примітка. Респондент у кожному пункті відзначає букву відповіді, що «найбільше» йому підходить (2 бали), та букву, що «найменше» підходить (0 балів); третя буква автоматично отримує 1 бал.

Ключ (належність варіантів до орієнтацій)

№ «а» «б» «в»

1 Я Д О

2 Д Я О

3 Я Д О

№ «а» «б» «в»

... ..

(Повний ключ на всі 27 пунктів подано у джерелі; наведений вище приклад дає змогу самотійно заповнити бланк.)

Обробка результатів

- Я-спрямованість (Self-orientation): сумують усі бали, де вибрано відповідь, закодовану як «Я». Високі значення свідчать про прагнення до особистої вигоди, статусу, престижу й зосередженість на власних переживаннях.
- О-спрямованість (Interaction-orientation): високий бал указує на домінування мотивів міжособистісних взаємин, потребу в емоційній підтримці, соціальному схваленні, командній атмосфері.
- Д-спрямованість (Task-orientation): характеризує людей, для яких головний стимул — сама діяльність й оптимальна організація спільної роботи; вони прагнуть до майстерності, пізнання й ефективності групи.

Бал кожної орієнтації може коливатися від 0 до 54 (27×2). Часто для порівняння профілів переводять суми у відсотки від максимально можливого показника.

Інтерпретаційні підказки

- Переважання Я-спрямованості понад 60 % свідчить про індивідуалістичну, конкурентну мотивацію.
- Висока О-спрямованості (понад 60 %) супроводжується вираженою екстраверсією, залежністю від групи та орієнтовною поведінкою на схвальну оцінку.
- Домінування Д-спрямованості — показник професійної спрямованості, дослідницького інтересу, прагнення до «справи ради справи». Баланс між орієнтаціями вважають оптимальним для командної роботи. (Надійність і валідність

Огляд емпіричних перевірок (Bass 1967; подальші рецензії 1959-1967 рр.) засвідчив коефіцієнти внутрішньої узгодженості $\alpha = 0,71-0,78$ і тест-ретест

через 4 тижні $r \approx 0,68$. Шкали корелювали з показниками лідерства, групової згуртованості й академічної успішності, але слабо — із соціальною бажаністю, що підтверджує конвергентну та дискримінантну валідність.

Застосування та обмеження

Методика використовується в організаційній діагностиці, профорієнтації, дослідженнях стилів лідерства й мотиваційних профілів. Вона швидка у проведенні (8-10 хв) і не потребує спеціального обладнання, проте бажано доповнювати її іншими інструментами (наприклад, шкалами мотивації досягнення чи міжособистісної поведінки) для багатовимірного портрету особистості.